

ОСОБЛИВОСТІ ВІДОБРАЖЕННЯ ЛОГІКО-ПІЗНАВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЛЮДИНИ У ФРАЗЕОЛОГІЇ

Галина Артеменко. Особливості відображення логіко-пізнавальної діяльності людини у фразеології

У статті проаналізована специфіка впливів пізнавальної діяльності та логічних закономірностей на формування мовних одиниць, зокрема фразеологізмів, а також простежені загальні вияви когнітивних процесів у логічних та алогічних фразеологічних конструкціях.

Ключові слова: пізнання, логіка, логічні фразеологізми, алогічні фразеологізми, лінгвокреативна діяльність, мотивувальна ознака.

Галина Артеменко. Особенности отображения логико-познавательной деятельности человека во фразеологии

В статье проанализированы особенности влияния познавательной деятельности и логических закономерностей на формирования языковых единиц, в частности фразеологизмов, а также обозначены общие проявления когнитивных процессов в логических и алогических фразеологических конструкциях.

Ключевые слова: познание, логика, логические фразеологизмы, алогические фразеологизмы, лингвокреативная деятельность, мотивирующая ознака.

Halyna Artemenko. Features of Reflection of Person's Logic and Cognitive Activity in Idioms

In the article specific of cognitive activity and logical laws influencing on forming of linguistic units, in particular idioms, is analysed. Common features of cognitive processes in logical and illogical phraseological constructions are defined.

Key words: cognition, logic, logical idioms, illogical idioms, language and creative activity, motivated idiom.

Усе життя людини – це процес пізнання. Знання про дійсність, конкретні та абстрактні предмети і явища, морально-етичні цінності, особливості фізичного існування, способи і засоби самовдосконалення та взаємодії з іншими людьми ми отримуємо завдяки цілісній когнітивній системі, яка є комплексним психофізіологічним явищем і поєднує фізичні основи сприйняття світу людиною (органи відчуття), способи та засоби обробки, осмислення та усвідомлення інформації (сукупність нейронів у мозку) та вербальне їх вираження.

Особливостями законів пізнання зумовлена тісна залежність логіки та лінгвістики, про що здавна стверджували вчені – уже у „Риториці” Аристотеля була вказівка на тісний зв'язок між логікою та лінгвістикою. Зокрема, автор говорить про силіогізми та ентімеми (зараз цими термінами у логіці позначають види умовиводу), а мовні одиниці розглядає як прийоми дискусії, як логічно чи нелогічно використані оратором засоби для переконання публіки.

З кінця XIX – початку XX ст. у мовознавстві відома логіко-семантична школа. „Звернення до феномену мови на рубежі XIX – XX століть не було випадковим. Необхідність переосмислення ролі мови і логіки, предметом якої вона є, була спровокована кризовим станом конкретних наук, які займаються вивченням об'єктів у своїх вузьких спеціалізованих сферах. Причина полягала у проблематичності базисного відношення окремих наук до тих речей, до яких звернені їх питання” [9, с. 1]. Учені-логіки критикували природну мову, оскільки вона не завжди є точною, у ній існує невідповідність граматичної та логічної форм. Дослідники (Б. Рассел, Г. Фреге, Л. Вітгенштейн) прагнули до ідеальної мови, а саме тому впроваджували логічний аналіз – „не дослідження об'єктів реальності, що є справою науки, а уточнення, з'ясування смислу слів, виразів, речень, які формують знання” [2, с. 115–116].

Сучасна логіка розглядає мову як формальне вираження думки, а сучасна лінгвістика – як засіб установлення устрою та схеми роботи людського мозку: „Мова є найголовнішою частиною людської свідомості – її загальної когнітивної системи: мозку, розуму, інтелекту. Пізнання ментальних процесів і всієї ментальної організації без теорії мови і теорії мовленнєвої здатності, як і теорії оволодіння мовою, є просто нереальним” [4, с. 47]. Логіка визначає загальні принципи та закони, за якими працює мозок людини, а отже, такі логічні формули більшою чи меншою мірою реалізуються у всіх сферах людської діяльності, особливо у мові, яка, з одного боку, закріплює результати пізнання або стає поштовхом до них, а з іншого – сама виникає і розвивається не хаотично, а закономірно та системно.

Таким чином, дослідження логізму / алогізму в мові відбувається у контексті проблеми співвідношення та зв'язків мови і мислення, когнітивних та власне лінгвістичних чинників. Проблема логічного / алогічного у лексемі проявляється через зв'язок позначення і позначуваного, тобто слова і денотата; у реченні – через формування його структури, достовірність позначення дійсності чи

успішну / неуспішну комунікативну настанову. Особливими мовними одиницями, у яких форма (логічна / алогічна) пов'язана із семантичною мотивованістю, вільною відтворюваністю, зрозумілістю для мовців є фразеологізми. Саме тому метою дослідження є аналіз логіко-пізнавальних процесів, які стали основою утворення фразеологічних виразів.

Т. Богданова стверджує: „Основних інформативних знань люди набувають за допомогою логічної моделі. Мовна модель повідомляє додаткову інформацію. Ця мовна інформація доповнює основну інформацію про оточуючу нас дійсність, вносить своєрідні корективи в знання, отримані через логічну модель” [3, с. 4]. Тобто, формальну модель, яку дає нам логіка, має все, що несе хоч якусь інформацію, у тому числі й усі значеннєві мовні одиниці.

Логічний компонент змісту робить можливим порозуміння між мовцями, переклад з однієї мови іншою, а лінгвістичний і чуттєвий (екстралогічний) дає змогу говорити про особливості мовної картини світу того чи іншого народу. „Універсальні властивості картини (моделі) світу обумовлені тим, – вважає О. Лагута, – що будь-яка мова відображає у структурі й семантиці основні параметри світу (час і простір), сприйняття людиною дійсності, ненормативну оцінку, місце людини у життєвому просторі, духовний зміст особи тощо. Національна специфіка виявляється вже в тому, як, якою мірою та в якій пропорції представлені у мовах фундаментальні категорії буття (одиничне й особливе, частина і ціле, форма і зміст, явище і суть, час і простір, кількість і якість, природа і людина, життя і смерть та ін.)” [5].

Для мови логіка є таким способом організації усієї мовної системи чи окремих її одиниць, який дозволяє здійснювати комунікацію, ключем, що дає можливість зрозуміти та пояснити особливості багатьох мовних явищ. Особливо цікавими в аспекті зв'язку логіки та лінгвістики є питання про зумисне (чи випадково, підсвідомо) утворені алогічні конструкції (найчастіше безглузді висловлювання, беззмістовні або з прихованим змістом (політичний дискурс, публіцистика)), чи іронічні, гумористичні фрази, в яких комізм досягається зумисною алогічною побудовою (каламбури, перифрази, гра слів тощо).

Філософське осмислення мови (а логіка нерозривно пов'язана із філософією) передбачає вивчення зв'язку денотата із його мовним позначенням, відображення у мові прихованих смислів, сакральних елементів, вплив свідомості (підсвідомості) на мову тощо. Тому філософія як наука спирається на категорії та закони логіки при аналізі та вивченні мови також. Логіко-філософський підхід до вивчення мови надзвичайно важливий, оскільки він дозволяє застосовувати закони логіки як науки про мислення і водночас абстрагуватися від визначених нею формалізованих структур та схем. Такий підхід актуальний для психолінгвістики, етнолінгвістики, соціолінгвістики та інших галузей мовознавства, які розглядають мову як продукт людської діяльності у всіх її аспектах.

Отже, якщо є розумові (логічні) складові світобудови, її сприйняття, вербального вираження думки, то є і чуттєві складові, та навпаки. А тому мова немислима без логіки, а логіка – без мови; розум – без почуттів, а почуття – без розуму. У мові зв'язок логіки та лінгвістики виявляється: а) на рівні мови загалом (системність мовних явищ); б) на рівні цілого тексту (написання текстів чи формування мовленнєвих відрізків відповідно до жанру, стилю, задуму автора, ситуації); в) на рівні окремих висловлень (побудова речення за граматичними моделями; доцільне використання слів у реченні); г) на рівні окремих слів (співвідношення слова і денотата, логічна модель творення слів та особливості формування і функціонування їх значень).

Фразеологізм, що перебуває на межі слова і речення, який можна кваліфікувати як доцільне використання слів у реченні або й побудову словосполучення за певною моделлю, може дати цікаву інформацію про особливості взаємозв'язку мови і логіки. Як особливі одиниці мовної системи, фразеологізми завжди привертати увагу дослідників, оскільки у фразеології світ постає таким, яким його уявляє народ – носій мови, з усіма видимими та асоціативними, логічними та алогічними зв'язками між предметами та явищами навколишньої дійсності. Фразеологізм – це одиниця мови, що має цілісне значення й усталену форму його вираження. На відміну від слів-компонентів фразеологічних одиниць, слова у синтаксичному словосполученні поєднуються на основі логічних зв'язків, зафіксованих валентністю слова. Найчастіше ці логічні зв'язки, вмотивовані відношеннями чи ознаками предметів у об'єктивній дійсності, реалізуються за допомогою прямого номінативного значення та вживання слів.

Абсолютно логічними вважаємо фразеологізми, в яких лексеми поєднуються на основі своєї валентності (тобто відповідно до реальних та об'єктивних закономірностей дійсності) і до того ж своїм значенням зумовлюють семантику всього виразу (фразеологічні сполучення – за В. Виноградовим). Такі фразеологізми максимально наближені до вільних, тобто синтаксичних словосполучень: *з місця не рушити* (7, с. 627), *голодний і голий* (7, с. 159), *і вдень і вночі* (7, с. 55), *сидіти на своєму місці* (7, с. 645), *під рукою* (7, с. 625), *не ївши, і не пивши* (7, с. 287), *виграти бій* (7, с. 67), *на всі чотири боки* (7, с. 35), *бачити далеко* (7, с. 25), *не за адресою* (7, с. 193) тощо.

Структура логічного фразеологізму пояснюється тезою про те, що „загальний розвиток мови відбувається від її вихідних мотивованих форм до форм немотивованих” [6, с. 12]. Ця аксіома підтверджується тим, що фразеологізм є одиницею похідною, етимологічною базою якої було вільне словосполучення, значення компонентів якого згодом трансформувалося. Однак значення більшості фразеологізмів утворюється не семантичною співвіднесеністю слів-компонентів з їх взаємозв'язком у реальному світі, а якраз відсутністю предметної логічності при наявності лише понятійної. Порівн.: *проточити / проточувати голову* – „набриднути кому-небудь, настирливо вимагаючи чогось” (7, с. 580), *тонко прясти* – „робити що-небудь не так, як слід, нерозумно, необдуманно” (7, с. 581), *[аж] рвати боки (животи)* – „дуже сміятися, реготати” (7, с. 594), *сорока на хвості (на крилі) принесла* – „кому-небудь стало відомо про щось” (7, с. 677), *стати на ножі* – „загострити взаємини з ким-небудь” (7, с. 691), *шукати / зловити вітра в полі* – „безслідно зникнути” (7, с. 780), *круто заміс місити* – „суворо й жорстко діяти, вживати рішучих заходів” (7, с. 395), *хатня морква* – „сварка між подружжям, у сім'ї; лайка” (7, с. 406), *нагодувати цибулькою* – „побити кого-небудь” (7, с. 418), *нагріти боки* – „побити кого-небудь” (7, с. 418), *наламати (нарубати) дрова* – „повестися необдуманно, допустити багато помилок, завдати шкоди” (7, с. 425), *переганяти / перегнати на гречку* – „виражаючи своє незадоволення або лаючи кого-небудь, примушувати робити щось як належить” (7, с. 486) та ін.

Творення таких фразеологізмів підпорядковане певній закономірності. „Мотивуюча ознака, що зберігається у багатьох значущих мовних одиницях у всіх природних мовах, безперечно, є найпоширенішим засобом зв'язку між формою і змістом цих одиниць. У деяких вихідних значущих одиницях мотивуюча ознака може втрачатися з часом, а також під дією різних змін, що відбуваються як у значеннях, так і в формі мови і в її складових компонентах” [5, с. 9]. Мотивувальною ознакою, що пов'язує зміст і форму мовних одиниць, є внутрішня форма, і вона виступає засобом перетворення семантики мовного знака в саме таку, а не інакшу форму. Завдяки наявності внутрішньої форми фразеологічні одиниці із начебто алогічно поєднаними компонентами стають доступними для розуміння та вживання більшості мовців.

Отже, алогічним є такий зв'язок між компонентами фразеологізму, який не відповідає відношенням між позначуваними явищами і предметами в об'єктивній дійсності. В алогічних виразах порушується валентність лексем, що входять до складу фразеологізму.

Лексичний склад алогічного фразеологізму пояснюють специфікою творення і поступовим переходом вільного словосполучення у розряд стійких. При цьому значення словосполучення переосмислюється, відбувається певна зміна у мотивації його значення, тепер уже цілісного. Так, В. Ужченко фразеологізм *брати / взяти ноги на плечі* вважає логічно зумовленим, а етимологічною його базою виводить словосполучення *брати чоботи (взуття) на плечі*. Взуття дорого коштувало, а знявши його, можна було швидше, „впевненіше” іти [див. 8, с. 75]. Така побутова ситуація була досить поширена, тому словосполучення переходить у розряд відтворюваних, стійких, тобто фразеологізованих, змінюючи, однак, своє значення внаслідок метонімії. До фразеологізму *бити ноги* ще зберігається його лексичний варіант *бити чоботи* (8, с. 29): від частого використання взуття оббивалося, тому називання цілого замість частини (метонімія) є логічним шляхом утворення фразеологізму. „Наявність внутрішньої форми є природною властивістю слова і фразеологізму, незважаючи на те, що в частині лексичних одиниць і багатьох фразеологізмах вона втрачена. У всякому разі, – вважає Б. Плотников, – носій мови більш задоволений, коли в слові (додамо: й у фразеологізмі) простежуються джерела його походження, і воно в результаті цього уявляється наче переконливішим і гармонійнішим. Навпаки, втрата внутрішньої форми робила слово певною мірою семантично неповноцінним, позбавленим експресії. Чим більше внутрішня форма відповідає змістові лексичних одиниць, тим виразніша і яскравіша ця одиниця, оскільки за кожною з цих одиниць постає цілий художній образ” [6, с. 10–11].

Поряд з фразеологізмами, внутрішню форму яких можна історично вмотивувати, існують вирази, що вже не мають вільно вживаного еквівалента. Вони первісно утворилися як метафоризовані словосполучення, що містять у своєму складі слово з переносним значенням, не пов'язаним прямо з образним значенням усього виразу. Такі фразеологізми можуть утворюватися способом метафоризації, напр.: *гарячий слід* (7, с. 663), *золоті гори* (7, с. 161), *очима стріляти* (7, с. 472), *взяв страх* (7, с. 697), *ціни кусаються* (7, с. 758), *тепле слівце* (7, с. 663), *осине гніздо* (7, с. 150), метонімії (*питати розуму* (7, с. 503), *ходяча енциклопедія* (7, с. 232), *злі язики* (7, с. 786), *диктувати свою волю* (7, с. 199), *відійти від гріха* (7, с. 10), *жива легенда* (7, с. 330), *ходяча совість* (7, с. 675), *болюче питання* (7, с. 503). У фразеологізмах, утворених за таким зразком, відбувається порушення валентності слів, заміщення одного слова іншим через їх суміжність (метонімія) або ж через

перенесення властивостей і ознак одного предмета на інший (метафора).

Алогічність фразеологізмів пояснюється специфікою їх творення у мисленнєво-мовленнєвому (лінгвокреативному) процесі. Суть цього процесу, за М. Алефіренком, полягає в тому, що розвиток мислення і мовлення до певного моменту здійснюється неспівмірно, незалежно одне від одного. Спершу явище позамовної дійсності відображається у свідомості людини без участі мови, і лише згодом ця нова інформація виражається за допомогою вже наявних у мові слів. Словесні знаки, відібрані для фразеотворчого процесу мислення, тільки членують елементи свідомості на окремі кадри, які відображають певні фрагменти денотативної ситуації. Організовані синтаксичною схемою сполучення слів утворюють вирази, в яких поєднуються на перший погляд несумісні лексичні значення. Таким чином, в основі фразеотворення лежить асоціативне поєднання старого досвіду, зафіксованого у словах, і нових знань [1, с. 38–39]. Наприклад: *вилами по воді писано* (7, с. 502), *біла ворона* (7, с. 125), *стріляти словами* (7, с. 698), *пасти ластів'ят* (7, с. 486), *тонути в розкошах* (7, с. 715), *прорубати вікно в Європу* (7, с. 600), *снувати думки* (7, с. 757) та ін.

Розвиток людського мислення відбувається від усвідомлення конкретних предметів до їх абстрагування. Зрозумівши, що існують непізнані абстрактні речі, людина намагається їх матеріалізувати, зробити реальними. Цим можна пояснити велику кількість фразеологізмів, у яких поєднуються слова на позначення абстрактних реалій і дієслова із значенням реальних дій та процесів, притаманних матеріальному конкретним речам. Порівн: *битися з нуждою* (7, с. 300), *взяти гріха на себе* (7, с. 35), *зривати злість* (7, с. 272), *ударити лихом об землю* (7, с. 338), *глянути правді в лице* (7, с. 149), *проливати світло* (7, с. 259), *щастя ще десь завалюся* (7, с. 768), *щезати з пам'яті* (7, с. 781), *совість мучить* (7, с. 675), *сховати до кишені гонор* (7, с. 702), *розминутися з правдою* (7, с. 612), *влипнути в історію* (7, с. 117). Тобто дії, які виконувалися у повсякденному житті, ознаки і риси предметів та явищ, які людина могла зазвичай спостерігати, за аналогією переносяться на інші предмети. У більшості випадків цим порушується валентність слів і утворюються алогічні фразеологізми.

За виразами такого типу можна простежити й іншу закономірність. Крім спостереження й прагнення зрозуміти все, що відбувається навколо, людина звертається і до себе і, застосовуючи все, вже раніше пізнане, по-новому осмислює себе. Вона заглиблюється у свої відчуття, а оскільки місцем їх утворення й існування вважається серце та душа, з'являються фразеологізми, у яких слова „душа” і „серце” поєднуються з різноманітними дієсловами: *душа (серце) радіє, болить, тремтить, холоне, в'яне, несе тягар, мліє, рветься, стискається, сходить кров'ю*; можна *торкати душу, лишити глибокий слід у душі, сидіти в душі, вкладати всю душу, тримати в серці, здійняти камінь з серця, кинути жарину в серце* (7, с. 225). Таку ж фразеотворчу продуктивність мають і інші частини тіла людини, але оскільки тіло людське матеріальне, а отже, над ним можна чинити певні конкретні дії, то зі словами-назвами частин тіла, органів людини утворюються фразеологізми з різним ступенем логічності. Вирази *розбивати / розбити лоб* (7, с. 603), *ламати / заламати руки* (7, с. 325) мають логічну побудову, оскільки мають еквівалентні вільно вживані словосполучення, що позначають певні явища дійсності. Більшість же виразів, утворених за таким зразком, мають алогічну побудову: *грати на нервах* (7, с. 167), *світити ребрами* (7, с. 636), *світити косою* (7, с. 636), *носом рибу вудити* (7, с. 138), *шкандибати на голову* (7, с. 776), *голова варить* (7, с. 156), *язик заплітається* (7, с. 785). Тут також відображені закономірності пізнання людиною навколишньої дійсності. Найбільше зафіксовано фразеологізмів із лексемою „очі” (відповідно, найбільше інформації людина отримує через очі): *ухопити очима* (7, с. 738), *туман на очах* (7, с. 726), *радувати око* (7, с. 590), *притягати очі* (7, с. 568), *метати з очей іскри* (7, с. 386), *міряти очима* (7, с. 394), *лоскотати очі* (7, с. 354), *колоти очима* (7, с. 305), *загубити очі* (7, с. 261), *вирости в очах* (7, с. 183), *ніде розгулятися оку* (7, с. 608), *бісики грають в очах* (7, с. 33).

У таких фразеологізмах людина виступає одночасно і суб'єктом, і об'єктом пізнавальної діяльності. Оформленням такої ситуації є фразеологічні вирази на зразок: *замикатися в собі* (7, с. 248), *виводити з себе* (7, с. 65), *шукати себе* (7, с. 781), *не при собі* (7, с. 675), *тримати себе в руках* (7, с. 721), *сам собою* (7, с. 629), *сам не свій* (7, с. 630), *розкрити себе* (7, с. 611), *прибрати себе до рук* (7, с. 43), *прийти в себе* (7, с. 561), *ловити себе на думці* (7, с. 351), *видавлювати з себе* (7, с. 67). Такі вирази засвідчують здатність людини виокремлювати себе з навколишнього середовища, мислити про себе як про складову частину цієї дійсності. Вони фіксують початки зародження філософської думки. „У філософії перед людиною постає світ у цілому, щодо якого вона визначає своє ставлення і смисл свого існування. Хоча задовго до появи філософського пояснення світу людина приходить до висновку про те, що вона протистоїть світові, а світ протистоїть їй. Людина і пропоставляє себе світові, але й прирівнює себе до нього, ототожнює себе з ним, складає собі ціну, якої вартий світ” [10, с. 7–8].

Виділяємо також групу фразеологізмів, змістовно і за структурою наближених до каламбурів,

тобто таких, де алогізм є зумисним, виступає основою творення фразеологічного виразу. Найяскравіше це простежується у фразеологізмах, побудованих на основі оксюмору, тобто поєднанням несполученого. У таких виразах можна говорити про „логічну” алогічність, тому що поєднуються не будь-які назви чи ознаки позначуваних реалій, а такі, що є спорідненими, співвідносними, але неможливими для вживання в одному контексті; такі, що логічно ніби виключають один одного: *хай земля буде пухом (пером)* (7, с. 263), *живий труп* (7, с. 725), *сім п'ятниць на тиждень* (7, с. 651), *кривавий бенкет* (7, с. 26), *без тижня день* (7, с. 190), *ходячий (живий) мрець* (7, с. 410), *і сліпий побачить, і сліпому видно* (7, с. 663). Навмисне порушення валентності слів може використовуватися з метою гіперболізації сил людини: *перевернути [увесь] світ* (7, с. 490), *заступити світ* (7, с. 252), *море по коліна* (7, с. 405), *гори покотити* (7, с. 563), *прихилити неба* (7, с. 568), *дихнути ніколи* (7, с. 201), *самому чорту брат* (7, с. 37), *з вареної крашанки курча висидить* (7, с. 84), *з піску мотузки сучить* (7, с. 701). У таких фразеологізмах засвідчено прагнення людини підкорити собі навколишню дійсність і водночас усвідомлення нею своєї неспроможності, намагання подолати її хоча б у своїй уяві.

Таким чином, у фразеологізмах образно виявляються закономірності пізнання світу. У цьому аспекті найцікавішими є саме алогічні фразеологічні вирази, які дають змогу простежити мисленнєво-мовленнєві дії людського розуму, за посередництвом яких певна ситуація, явище дійсності (денотат) може виражатися за допомогою поєднання окремих, часто семантично несумісних лексем у межах одного фразеологічного виразу.

Відомо, що цілісне значення фразеологізму, як правило, неможливо вивести із суми значень його компонентів формально-логічним шляхом, але мотивувати їх окремими семами усе ж вдається. У одних фразеологічних виразах мотивація, що відображається у понятті внутрішньої форми, прихована, про неї можемо лише здогадуватися, у інших же – прозора, очевидна. Вивчення особливостей форм узагальнення знань про дійсність засобами мови та способів кодування і пізнання дійсності спонукає до аналізу явищ логічного й алогічного у фразеології.

Література

1. Алефіренко М. Ф. Лінгвокреативні процеси формування фразеологічної семантики / М.Ф. Алефіренко // Мовознавство. — 1988. — № 5. — С. 35—41.
2. Бацевич Ф. С. Філософія мови: Історія лінгвофілософських учень : підручник / Ф. С. Бацевич. — К. : ВЦ „Академія”, 2008. — 240 с.
3. Богданова Т. О. Про роль мови у пізнавальній діяльності людини [Електронний ресурс] / Т. О. Богданова // Вісник Запорізького державного університету. — 2001. — № 3. — Режим доступу до журн. www.zsu.zp.ua/herald/articles/705.pdf.
4. Кубрякова Е. С. Язык и знание : на пути получения знаний о языке : Части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира / Е. С. Кубрякова — М. : Языки славянской культуры, 2004. — 560 с. — (Язык. Семиотика. Культура) (Рос. академия наук. Ин-т языкознания).
5. Лагуа О. Н. Логика и лингвистика [Електронний ресурс]. — Новосибирск, 2000. — 116 с. — Режим доступу до книги www.zipsites.ru/books/logika_i_lingvistika/ - 17к.
6. Плотников Б. О. Внутрішня форма мовних одиниць і їх зміст / Б. О. Плотников // Мовознавство. — 1988. — № 5. — С. 8—16.
7. Словник фразеологізмів української мови [уклад. В. М. Білоноженко, І. С. Гнатюк та ін.; відпов. ред. О. В. Винник]. — К. : Наук. думка, 2003. — 1104 с.
8. Ужченко В. Д. Фразеологічні парадокси / В. Д. Ужченко // Українська мова і література в школі. — 1984. — №4. — С. 75.
9. Черныш А. А. Методы исследования языка в философии XX века [Електронний ресурс] // София : Рукописный журнал Общества ревнителей русской философии. — Выпуск 6. — 2003. // Режим доступу до журн. <http://www.eunnet.net/sofia/06-2003/text/0621.html>.
10. Чорний І. П. Філософія як світоглядне знання : методичний посібник / І. П. Чорний — Чернівці : Рута, 2005. — 40 с.